

Türk Minyatür Resminde Hamam Kültürüne Dayalı Örnekler ve Batılılaşmaya Yönelik İlk Denemelerde Plastik Yaklaşımlar

Prof. Dr. Gülsün Parlar*

Geleneksel Türk resminin tarihî gelişim evrelerinin temelini minyatür resminin oluşturduğu görülmektedir.

“Minyatür” kelimesi Latince *miniare* kökünden gelip İtalyancaya “miniature” diye geçmiş olan sözcüğün Türkçeleştirilmiş şeklidir. Osmanlıcada “nakış” veya “tasvir” sözcükleriyle de anılan minyatür, geniş anlamıyla “el yazma kitaplarda metni aydınlatmak üzere çizilip yerleştirilen, konuyu açıklayıcı resimler” olarak tanımlanabilir. Sanatçısına “nakkaş” ya da “musavvir” denilmektedir.

Daha çok kâğıt, fildişi, papirus gibi yüzeyler üzerine yapılan minyatür resmin bir Doğu sanatı olduğu ve Batı’ya Doğu’dan geldiği ileri sürülmektedir. Minyatür, kitapları resimlemek amacıyla yapıldığından boyutları küçük tutulmuştur. Bu ortak bir özelliktir. Nakkaşlar kitabın metninde anlatılan olayları resimlerken ışık –gölge, perspektif veya renk değerleri gibi Avrupa resmine özgü unsurları aramamışlardır. Nesnelere canlıları çoğu kez doğadan soyutlayarak katmış, onları gerçek görünümünden farklı olarak, daha çok düşündüklerini ve tasarladıklarını resmetmişlerdir.

İslamiyet’ten önce de bir resim geleneğine sahip olan Türkler minyatür sanatının İslam dünyasına yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde Türk resim sanatı tartışmalarının çeşitli dönemlerde Orta Asya ve Yakın Doğu’da egemen olmuş Türk boylarına kadar inmekte ve bu dönemlerin sanatını da içermekte olduğu ilgili yayınlarda yer almaktadır.

VIII. ve IX. yüzyıla ait olan ve Turfan bölgesinde Hoço ve Bezeklik gibi Uygur merkezlerinden günümüze gelmiş Türk resim sanatının örnekleri arasında duvar resimleri ve figürlü işlemlerin yanında minyatürlerin bulunduğu bilinmektedir.

* Prof. Dr. Gülsün Parlar, Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Ankara.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden önceki devreye ait yazma eserlerdeki minyatürler Uygur prenslerini ve rahiplerini canlandıran resimlerdir. Çeşitli kültür ve dinlerin etkili olduğu ortamda yapılan bu minyatür resimlerde çok zengin bir üslup göze çarpmaktadır. Vakıf yapan erkek ve kadınlara, Uygur şehzadelerine ait yapılmış pek çok eser Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin müzelerinde olduğu gibi ülkemizde İstanbul Topkapı Sarayı ve İslam Eserleri Müzesi başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok önemli müze ve kitaplıklarında bulunmaktadır. XI. yüzyıldan sonra Yakın Doğu'ya yayılan Selçukluların ve daha sonra tarih içerisindeki Türklerin eline geçen Anadolu'da öncelikle Selçuklu emirleri sonralarında ise Osmanlı padişahlarının koruyuculuğunda gelişen kitap resmi "minyatür sanatı" Türk geleneksel resim sanatında büyük önem taşımaktadır.

XI. yüzyıldan sonra Anadolu'yu ele geçiren Selçuklular döneminden kalma minyatürlü el yazma eser çok azdır. Örneklenecek olursa bu dönemin en tanınmış yapıtı XIII. yüzyılda Konya'da hazırlatıldığı sanılan ve bir aşk öyküsünü içeren "Varka ve Gülşah"tır. Eser Hoy'dan gelmiş ve Konya'ya yerleşmiş olan Abdülmümin tarafından resmedilmiştir. Varka ve Gülşah minyatürlerindeki Türk tiplerini temsil eden figürler, Büyük Selçuklu dönemi çini ve seramiklerindeki figürlerle büyük benzerlikler gösterir.

Türk minyatür sanatının oluşumunda Varka ve Gülşah minyatürleri önemlidir. İki kabile arasında geçen serüvenin dile getirildiği bazı minyatür resimlerde zarif ve hikâyeci bir anlatım söz konusudur. Figürlerdeki hareket ve renklerin canlılığı göz alıcı bir görünüm sergilemektedir. (Örnek 1)

Türk minyatür resminin bağımsız olarak geliştiği en karakteristik dönem Osmanlı dönemidir. İslam dünyasında büyük önem taşıyan yazı-resim sanatının belli başlı ürünü olan el yazması kitaplardaki açıklayıcı resimlerde Türk minyatür resminde önemli yer tutmaktadır.

Her toplumun sanatında değişme ve gelişme dönemleri vardır. Minyatür resminde de en önemli gelişme Osmanlı döneminde olmuştur.

Osmanlılar minyatür sanatına yeni bir yaklaşım, yeni bir konu dünyası getirmişlerdir. Osmanlı nakkaşı çoğu kez canlandırdığı olayların içinde yaşamış ve gözlemlediği çevreyi yansıtmıştır. Bu nedenle minyatürlerinde önemli olayları ve kişileri en doğru biçimiyle belgeleme yoluna gitmiştir. Osmanlı minyatürünün bir başka özelliği de anlatımdaki gerçekçiliğidir. Özellikle bu gerçekçilik tarihî olayları yansıtan ve bir belge niteliği taşıyan minyatürlerde kendini göstermektedir.

Sınırları Avrupa'nın ortalarına kadar yayılan Osmanlıların Batı kültürü ile karşılaşmış

olması minyatür resimde nakkaşların gözleme dayalı resimler yapmasına neden olmuştur.

XV. yüzyıl Osmanlı Türk'ünün büyük asrı olmuştur denilebilir. Bilim, teknik ve sanatta büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Türk minyatür sanatı İstanbul'un fethinden sonra büyük sanat koruyucusu Fatih Sultan Mehmet II. döneminde çok ileri bir gelişim göstermiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Batı'nın sanat etkinliğine de ilgi duyarak, İslam minyatürleri arasında batının etkilerini özümseyen ayrı bir Osmanlı üslubunun doğmasına yol açmıştır.

Osmanlı dönemi konu zenginliği ile dört yüz yıla yakın bir dönemde çeşitli akımlarla kendini yenilemiş ve canlı kalmış olması nedeniyle çok kıymetli sanatçı "musavvir"lerin üstün değerlere sahip minyatürleri ile XV. yüzyıldan XIX. yüzyıl başlarına kadar başarılı örnekler vermiştir.

Tutarlı bir çizgide gelişen ve ilerleyen Osmanlı minyatürü Batılı bir ressama (Bellini) portresini yaptıran Sultan II. Mehmet'in sarayına dönemin ünlü nakkaşlarını toplaması ile önemli bir gelişimin başlangıcı olmuştur.

Osmanlı minyatür sanatının ilk önemli musavviri ise, Fatih'in ünlü minyatür portresini yapan Sinan Bey'dir.

Bu kapsamlı yöneliş ve resim sanatına duyulan ilgi Fatih'ten sonra duraklayarak yalnızca kitaba bezeme sanatı ile devam etmiştir. Ancak XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad dönemlerinde resme ve sanata ilgi artmış ve söz konusu sultanların dönemlerinde Matrakçı Nasuh, Nigari, Nakşi, Nakkaş Hasan, Nakkaş Osman gibi önemli sanatçılar yetişmiştir.

Klasik Osmanlı minyatür sanatının gerçekçi bir yaklaşım ve belgesellik açısından en önemli örneklerinden biri olan ve bugün H.1344 no ile kayıtlı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan "Surname" el yazmasıdır. Yazarı bilinmeyen Nakkaş Osman'ın yönetimindeki saray nakkaşları tarafından 1582 yıllarında resimlenen eserde dönemin sultanı III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğünü resimlerle anlatılmaktadır.

Söz konusu eserde Sultan ve Şehzadesi At meydanında (Hipodrom) düzenlenen gösterileri, eğlenceleri İbrahim Paşa Sarayı'nda izlemektedir. İstanbul'daki tüm esnaf loncaları hünerlerini göstererek meydandan Sultan'ın önünden geçmekte, ulemadan çengilere, camcılar hatta dilencilere kadar toplumun her kesimi bu gösterilerde yer almaktadır. Çoğu tekerlekli arabalar üzerine yerleştirdikleri imalathanelerinde çalışarak geçmektedir. Ayrıca spor gösterileri, padişah tarafından verilen ziyafetler, akıl almaz ışık oyunlarının yapıldığı gece gösterileri, çeşitli alaylar (çiçekçiler, mumcular, hamamcılar vb.) bu şenliği

renklendirmektedir. Surname resimleri o devir İstanbul'unun toplum yapısını ve yaşam biçimini sergileyen ve belgeleyen önemli tasvirlerdir. (Örnek 2)

Bu tasvirlerden hamamcılar alayı örneğinde; Sultan önünden sıralı atların çektiği tekerlikli arabaların hamam gösterisinde; yıkananlar, görevli tarafından verilen talimatlar, hamam kubbelerinin tamamının gösterilerek iç süslemelerine de yer verilen hamamcılarının gösterisi, çizgi, renk, açık-koyu değerlerinde mükemmel anlatımı ile resimlenmiştir. Üst bölümde Sultanoğlu ve cariyeleri ile izlemekte ve İbrahim Paşa Sarayı görüntülenmektedir.

Sarayın arka planda görülen bahçeyi simgeleyen ağaç minyatür resmin merkezini oluşturmaktadır. Alt bölümde geometrik süslemeler, sarayın diğer bölümleri ile bağlantı kurmaktadır. Dörtlü sıra halinde arabayı çeken atlar siyah, sarı, siyah-kahverengi bir renk kontrastı ile hareket etmektedir.

Hamam içinde yıkananların hareket ve figürlerdeki biçimsellik dikkat çekmektedir.

Yeni bir örnekte ise Seyyid Lokman'ın 1588'de yazıp Nakkaş Osman'ın resimlediği Hünernâme'sinde yer alan minyatürde hamamın gerek iç, gerekse dış yapı özelliğini belgeleyici görünüşler, hamamda yıkananlar, hamamı temizleyenler, kurnalar, hamam çevresini kapsayan ağaçlar, selviler, hamamın kubbeleri belli bir sistem ve iki boyutluluk içerisinde anlatılmaktadır. Ortada yerleştirilen beyaz mekân resme bir ışık bir aydınlık kazandırmaktadır. Resimde siyahın, yeşilin, beyazın ve kırmızının kontrastı ve perspektife yaklaşım hissedilmektedir. (Örnek 3)

Resimde hamamın iç mekânı perspektif açısından çok belirgin olarak betimlendiği gözlemlenmektedir. Sağ alt köşede kapının varlığı mekân kavramını oluşturmaktadır.

Türk toplumunda hamam ve hamam kültürü başlangıcından beri sosyal yaşamın bir parçası olmuştur. Bugün dahi yaşanan mekânda özel bir banyo olmasına rağmen arada bir çarşı hamamına gidip vücutlarını esaslı bir keseden geçirenlerin az olmadığı bilinmektedir. Anadolu'nun her ilinde, en az bir hamam bulunmaktadır ve bu hamamlar çoğu kez erkeklere de kadınlara da hizmet veren çifte hamamlardır.

Kadınlar bölümünde bir ana kadın, ona bağlı hizmet edenleri, natır ve ustaların bulunduğu ve hepsinin müşteriye hizmette görev aldığı bilinmektedir. Hamam görevlileri tecrübeli ve terbiyeli işgüzar insanlardır. Türk hamam kültüründe hizmet eden genç kız ve ana kadınların önemi büyüktür. Ayaklara giyilen takunyalar, ana hanım natırdaki giysi özelliği, baş süslemesi, beli süsleyen takı kemer ve sarkan işlemeli peşkir, yaka ve kol ağzlarını süsleyen danteller, düğmeler, uzun şalvarı ve kahve taşıyıcısındaki zarafet, beline kadar inen

kıvrık siyah saçları, bir eliyle yukarıya çektiği şalvar eteği ile sanatçısına ilham kaynağı olmaktadır. Figürler hareket, renk, doku, ışık ile hamam kültürünü yansıtması bakımından önemli olmakta ana kadının giysi özelliğini yansıtmaktadır. (Örnek 4)

Bugün müzelerde ve antikacılarda görülen ipekli futa, peştamal, baş, ayak, yüz havluları, hamam tasları (bakır, bronz, gümüş, pirinç kaplama) lif, hamam kesesi, yemeniler (pullu, oyali), taraklar, ayna, sedefli ve kadifeli nalın gibi hamam takımları hâlâ hayranlıkla görülmekte ve bazıları hâlâ kullanılmaktadır. (Örnek 5)

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşanan Lale Devri genellikle yazılı kaynaklarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşmanın ilk evresi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Avrupa ile girilen ticari ve diplomatik ilişkiler kültür ortamını etkilemiştir. Eğlence ve lüks düşkünlüğü ile karakterize olan Lale Devri ve çiçek bahçeleriyle ün yapan saraylar bu yıllarda hazırlanan yazma eserlerdeki minyatürlere çeşitli biçimleriyle aksetmiştir.

Bu dönemin en ünlü ressamlarından Levni'nin resimlediği Osmanlı sanat ve kültürünün son parlak dönemini temsil eden ve 1720 yılında Vehbi'nin yazdığı "Surname"deki minyatürlerde bütün geleneksel unsurlara karşı ışık, renk, doğa ve sosyal yaşamın tüm geleneksel anlatımını dile getiren özellikler görülmektedir. Surname-i Vehbi Osmanlı sarayında üretilmiş en son resimli tarih kitabı sayılmaktadır.

Daha önce Edirne'de yaşadığı anlaşılan Levni'nin 1707 yıllarından sonra İstanbul'da yaşadığı yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Levni bu dönemde yaptığı kadın portreleri ile de yenilik getirmiştir. Devrin modasına uygun müzik yapan, saçını tarayan, raks eden, elinde çiçek tutan ya da bir divana uzanan kadın resimleri bu dönemde beğeni kazanan minyatürlerdir. Önemli eserlerinden biri olan fasıl heyetini ve rakseten bir genç bayanı canlandıran minyatürü ilginç örneklerdir. Minyatürlerin aslı İstanbul Topkapı Müzesi resim galerisinde bulunmaktadır. (Örnek: 6-7)

Türk resim sanatının klasikleri sayılabilecek "minyatürler"e resim sanatımızın çıkış noktası da diyebiliriz. Zira bu dönemin Levni gibi yeniliklerine katkıda bulunan Abdullah Buhari'nin minyatürleri de önem taşımakta olup Buhari'de Levni gibi bir yandan geleneksel minyatür sanatının değerlerini koruyan aynı zamanda Türk minyatür sanatının gelişiminde çok önemli yeri olan espası ve üçüncü boyutu olan eserler vermiştir.

XVIII. yüzyılın ünlü iki nakkaşı Levni ve Buhari'nin elinde kadın figürleri çeşitlilik kazanmış özellikle Buhari'nin fırçasında daha oylumlu, hareketlerinde daha serbest bir görünüme kavuşmuştur.

Toplumun sosyal ve kültürel yaşamından sahnelerin yer aldığı minyatür resim örneklerinde Türk kültüründe önemli yeri olan, hatta zamanla milli bir karakter kazanmış olan hamam kültürünün yansımaları bulunmaktadır. Osmanlı sultanları tarafından saraya davet edilen yabancı ressam tarafından da Türk Hamam geleneğine dayalı pek çok yağlı boya, gravür baskı resimlerin yapıldığı bilinmektedir. Günümüze kadar gelen minyatür sanatı ve çağdaş Türk resim sanatında öncü olan yabancı sanatçılardan örnekler bulmak da mümkündür. (Resim 1, 2, 3)

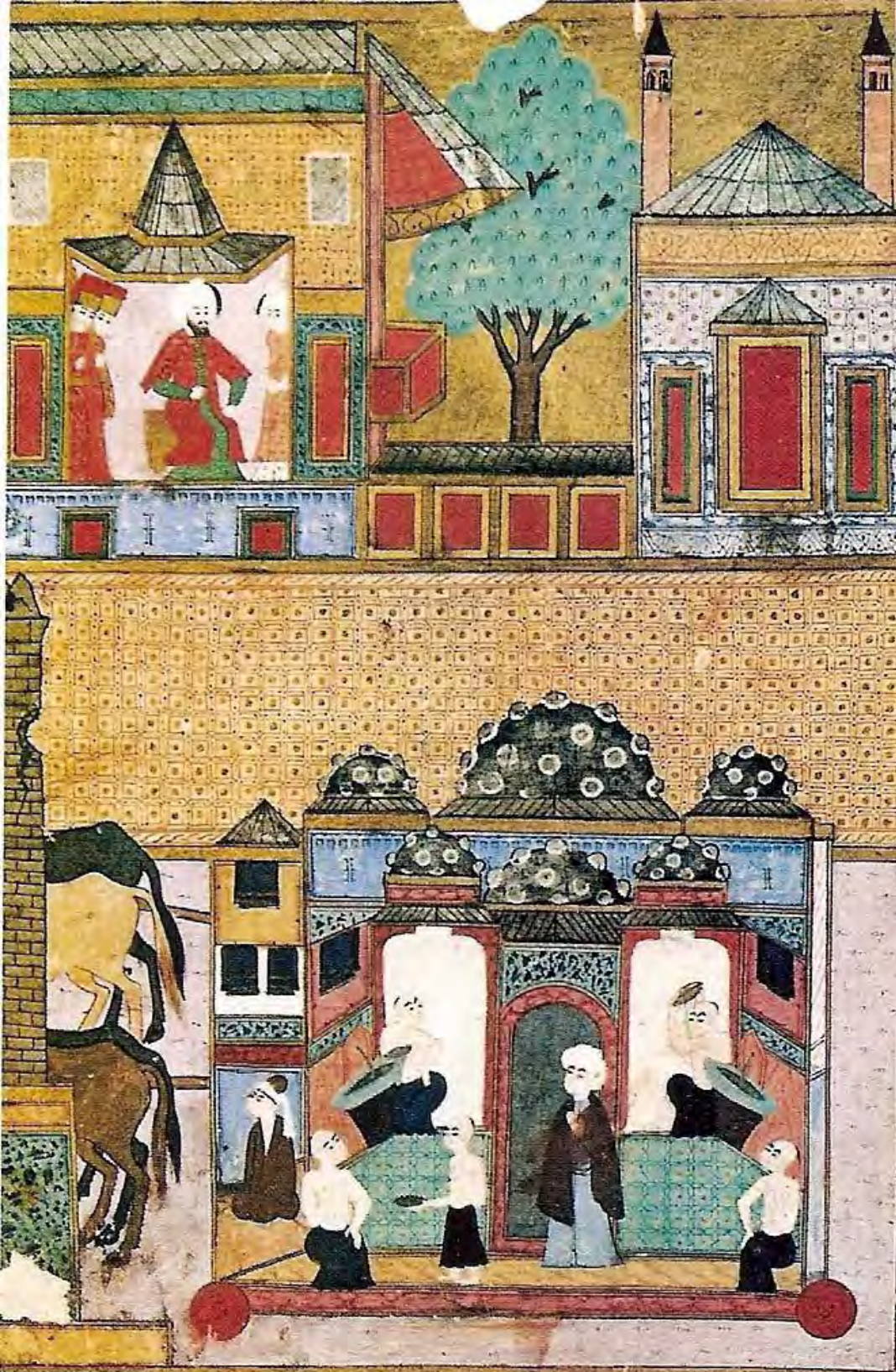
Yerli saray ressamlarınca el yazma eserlerde konuyu açıklamak, süslemek amacıyla yapılan minyatür resimlerin yanında, 1850–1860 yıllarından itibaren saraya davet edilen İngres, Ernest, Liotard, Gerome, Zonaro gibi sanatçıların Batılı tarzda yaptıkları, hamam konulu "Hamama Gelenler", "Hamamda kadın ve halayığı", "Topkapı'da hamam" gibi eserler bulunmaktadır. Bu örneklerden Batılılaşma sürecindeki Türk resim sanatına katkıları bulunan oryantalistlerin resimlerinde Türk hamam kültürünün yansımaları görülmektedir.

Resimler

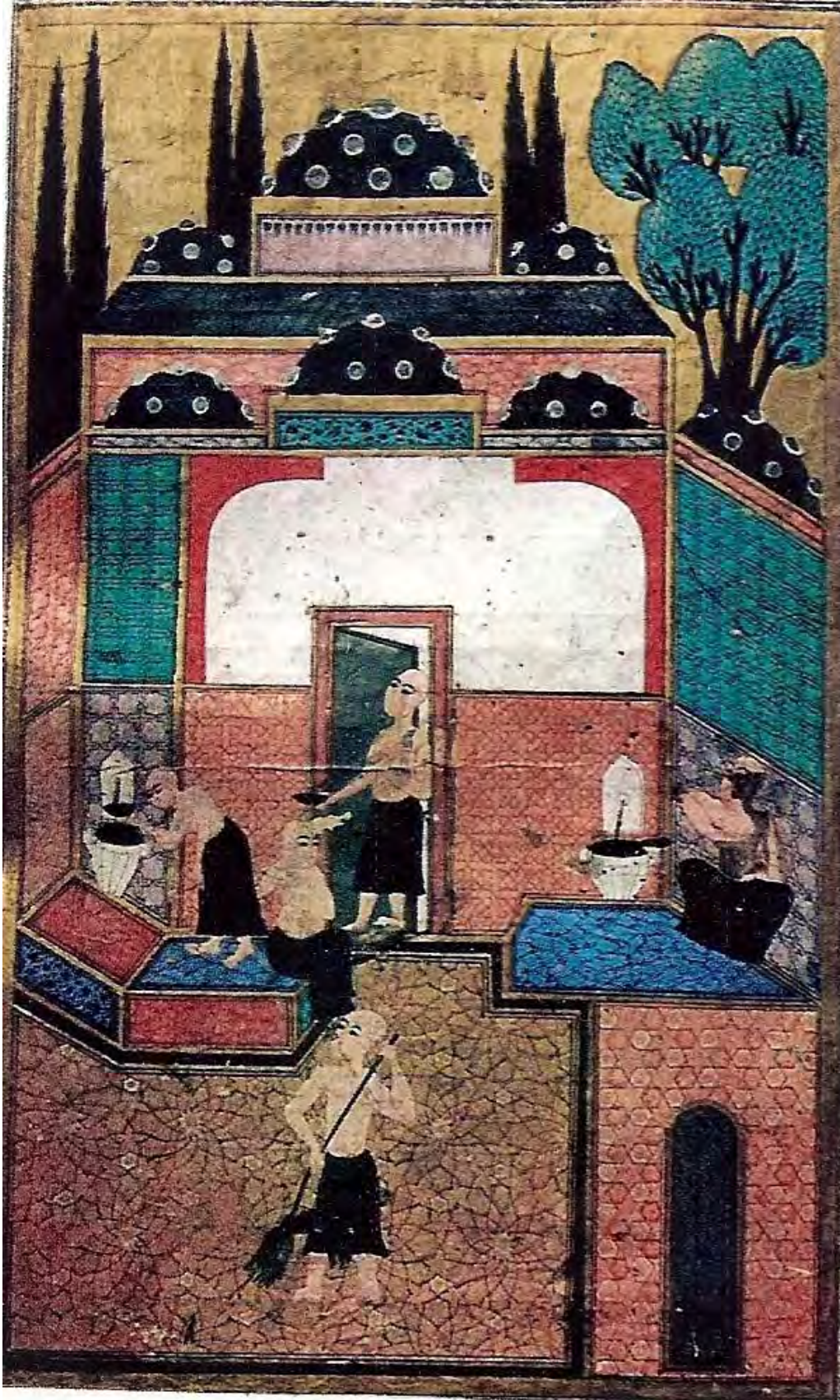


Örnek: 1-Varka ve Gülşah. XIII. Yüzyıl. T.S.M.K.H.841

(Resim: *Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara 1993, s. 193.)



Örnek: 2- Hamamcılar alayı "Surname" 1582 . TSMK. H. 1344; s 377a.



Örnek: 3- Topkapı Sarayında bir hamam (Lokman'ın Hünernamesi Cilt II, 1588. TSM

H 1524)



Örnek: 4- Hamam müşterilerine kahve ikram eden ana kadın ve giysileri. (Fazıl Hüseyin'in Zenannamesinden Detay) İstanbul Üniversitesi Kitaplığı.



Örnek: 5- Hamam tası. (Sadberk Hanım Müzesi -İstanbul) Resim. G. Kalaycıoğlu, E. Pekin, (İstanbul'da Hamamlar ve Gezmeler S. 54)



Örnek: 6- Levni. Müzisyenler kâğıt üzerine sulu boya. 9 cm x 14 cm T.S.M.K A. 2164 (Resim. S. Ünver, Levni 1957 R: 5) 1720-1725)



Örnek: 7- Levni. Rakseden genç kız kâğıt üzerine Sulu boya 9 cm x 14,2 cm T.S.M.K 2164 y. 18 a. (Resim Ünver, S-Levni 1957) 1720-1725.



Resim 1: Hamama gelenler



Resim 2: Hamamda kadın ve halayığı



Resim 3: Topkapı'da hamam

Kaynaklar

- And, M., *Turkish Miniature Painting The Ottoman Period*, Dost yayınları, İstanbul 1982.
- And, M., "Tanıklarıyla Türk Hamamının Kültür ve Sanatta Yeri", *Kültür ve Sanat*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1991.
- Arık, R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı* Ankara 1976.
- Çağman, F., N. Atasoy, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974.
- Çağman, F., "Tarihi Gelişim İçinde Osmanlı Sarayı Minyatürleri", *Geleneksel Türk Sanatları*, Hzl. Mehmet Özel, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Esin, E., *Turkish Miniature Painting*, Charles E. Tuttle Company, Rutland Vermont and Tokyo Japan, 1960.
- İnal, G., *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlı'lara Kadar)*, Ankara 1995.
- Parlar, G., *Türk Resminde Portre Sanatı ve Gelişimi (1453-1839)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Sakaoğlu, N, N. Akbayar, *Osmanlı'da Zenaatten Sanata*, Körfez Bank yayınları, İstanbul 2000.